

Huba Márk
MIÉRT NE ÖLHETNÉ MEG ALI BABÁT A NEGYVEN
RABLÓ?

**(AZ EZEREGYÉJSZAKA MESÉJÉNEK NARRATOLÓGIAI –
FUNKCIONÁLIS ELEMZÉSE)**

*„Az emberek a világgal eggyé váló írás
alapján beszélnek; a végtelenségig beszél-
nek erről az írásról, és ezen írás minden je-
le írás lesz egy új diskurzushoz; ám minden
diskurzus ehhez az elsődleges íráshoz
fordul, amelynek megigéri, ugyanakkor
elhalasztja a visszatérését.”*

(Foucault)

Az eddig megszokott elgondolásokban már-már természetes és elvárt követelmény, hogy az *Ali Baba és a negyven rablóról* úgy gondolkodjunk, hogy ebben a mesében a negyven rabló és rablóvezér halála lehet a szöveg egyetlen végkimenetele, holott a szöveg elemeinek elrendezésében, narrációs stratégiájában nem érvényesül egyértelműen a rablók szükségszerű pusztulása. A szöveg elbeszélését tekintve nincsen olyan domináns elem, ami erre utalna, inkább az egyenrangú felek harcát olvashatjuk (kellene olvasnunk) Ali Baba történetében. Tehát újra feltéve a címbeli kérdést: miért a negyven rabló hal meg a történet végére (a rablóvezérrel együtt), és nem Ali Baba lesz a szerencsétlen áldozat?

Elemzésünkben *Az Ezeregyéjszaka* meséinek egyik legismertebb darabjának (*Ali Baba és a negyven rabló*) motívumait, kulturális hagyományait nem fogjuk vizsgálni, hanem a mese poétikai sajátosságainak eredünk nyomába a szöveg narrációján keresztül. Természetesen hasznos lehet az általunk most pillanatnyilag nem – de valószínűleg a jövőben sem – választott probléma vizsgálata is, hiszen annak a magyar irodalmat is érintő vonatkozásai is vannak. Staud Géza *Az orientalizmus a magyar romantikában* című könyve vizsgálja is ezt a kérdést, foglalkozik *Az Ezeregyéjszaka* meséivel, hiszen tudjuk, hogy a keleti mesevilág, mondavilág elemei az európai kultúrkörben is teret hódítottak, főleg a romantika idején. Viszont mi nem is lennénk képesek *Az Ezeregyéjszaka* meséinek motívumrendszerét felkutatni, hiszen az majdhogynem a végtelenségig összetett és rétegzett, valamint egy kultúráközeli olvasathoz szükséges lenne az adott nyelv

ismerete is, amelynek nem vagyunk birtokában.

Mivel a magyar nyelv nem tudja olyan elevenen hordozni az arab, perzsa kultúrák örökségeit, így eltekinthetünk attól, hogy az Ali Baba vizsgálatában ennek a kulturális hagyománynak nagy mértékben – vagy bármilyen tekintetben is! – alárendeljük magunkat. Az Ali Baba és a negyven rabló jelöleteit kultúrafüggetleneknek kell tekintenünk, mert dolgozatunkban most a mese műfaját vizsgáljuk, és nem egy kultúrdokumentumot, így a mese morfológiai jegyeit tartjuk a szemünk előtt, nem pedig az adott kultúrkörhöz kapcsolódó ismérveket, jelképeket.

Alaptézisek

Számunkra az ismert mese szövege inkább abból a szempontból lesz érdekes, hogy miként érvényesülnek abban a narratológiai elemek, a mese mint mese mennyiben felel meg a mesemondás követelményeinek, illetve a szövegben a mesemondás autentikussága milyen ágenshez rendelhető hozzá, és mindennek a szöveg megértésében-értelmezésében milyen szerepe lehet.

Propp óta tudjuk, hogy a mese nem nyelvi hagyományokból áll össze, hanem sokkal inkább strukturális elemekből szerveződik. Ezért a meseelemzések-értelmezések elsősorban nem nyelvi alapon kell, hogy szerveződjenek, hiszen az áthagyományozódott, szájról szájra terjedt népmesék nyelvi biztonsága erősen kérdéses.¹ Ugyanez a helyzet *Az Ezeregyéjszaka* meséivel is, hiszen az eredeti szöveg megléte is vitatott, külön filológiai problémát jelent az eredeti mesegyűjtemény felkutatása is. Mindebből következik, hogy a fordításokban sem a nyelvi, nyelvszemantikai elemek a meghatározóak, mérvadóak, hanem sokkal inkább a mese nyelvi struktúrája, a mese szövete, ahogyan a mese elmesélődik, amilyen viszony létrejön a szereplők között. A mese elbeszélése, logocentrikussága lesz a műfaj meghatározó tényezője.

A mese funkcionális eleme a mesemondás. Történetmondásra kell épülnie minden mesének, amelyben nem a történet tárgya, a cselekmény színes volta a meghatározó, hanem a legfontosabb elem az, hogy éljen a mese, „mesélődjék” a mese. A mese a szereplők jellemein keresztül érvényesül, és ekkor nem a szereplők maguk a lényegesek – hiszen minden mese szereplői sztereotip figurák: van egyéniségük, de ez teljes mértékben alárendelődik a mesemondásnak. A szereplők létrehoznak egy viszonyrendszert, amelyben nem a jellemük a meghatározó, hanem az elrendezettségük. Ebben az elrendezettségben indul meg a történetmondó

¹ Természetesen az ismert szerzőjű, eredeti kézirattal is rendelkező „műmese” esetében egészen más lehet az elméleti hozzáállás akkor, ha nyelvelméleti megközelítést alkalmaznánk.

folyamat, amelyben a meseszereplők szerepüknek megfelelően kielégítik a mese funkcionális sémáit. A mese műfaja kapcsán értelmetlen olyanokról beszélni, mint jellemfejlődés vagy realista ábrázolás, történelemszemlélet vagy más irodalmi-esztétikai megjelölés. A mesék hasonlítanak egymásra, azonos morfológiai jegyekkel rendelkeznek, de lényegük az elbeszélésben, az elbeszélendőségben, a mesélésben áll. A mesékben a történetmondás az elsődleges a funkcionális meseszerepekkel szemben.

Az Ezeregyéjszaka meséiről tudjuk, hogy azok egy kerettörténetbe ékelődtek, és mindegyik darabja egy külső mesemondó kontextus belső meséje. Ebben a strukturális vonásban már ott szerepel az a szándék, amely a mesemondás lényegi argumentumának megfelelni kíván, célja: egy történet elbeszélése. Vizsgálódásainkban ezt a külső keretet elfogadjuk, de nem kezeljük értelmezésünknek részeként, hanem megmaradunk a választott szöveg szűk határain belül: a címtől az utolsó mondatig bezárólag. A mese lényege a „szövegelés”, vagy a „szövegellés” (sic!), a szöveg létrehozása, megteremtése az elbeszélés által. Így a kerettörténet is azt bizonyítja, hogy a mesemondás lényegében a mese elbeszélésében van, ahol a mesemondó egy olyan autoriter figura, aki irányítása alatt tudhatja a mese egészét.

Amennyiben a mese lényegi elemének (a szövegmondásnak) működését szeretnénk rekonstruálni, feltérképezni a szövegben, akkor – újfent hangsúlyozva – egy kulturálisan neutrális elgondolást kell követnünk, ahol a cselekményelemekhez hozzárendelhető jelentésegységek csak a műfaj szempontjából relevánsak, azoknak csak a narratológiai értékét, narratológiai funkcióját tartjuk szem előtt. Így az Allah-kép (mint elemzésünk központi eleme) nem lehet jelen esetben a mohamedán vallás istene, hanem pusztán egy tulajdonnév, csakúgy mint a többi szereplő neve.

Allah az iszlámban lényegét tekintve a keresztény kultúrkörben (és másokban is) létező Istennel adekvát transzcendens lény – kis túlzással –, ez a mohamedán isten *neve*. Számunkra a jelen helyzetben az az attribútuma a meghatározó, miszerint Allah is egy név, egy tulajdonnév ugyan, de specifikus jelentést nem hordoz. Isteni létét vallásfilozófiai értelemben természetesen nem tagadjuk, de a jelen interpretációs eljárásban deszakralizáljuk isteni princípiumát, olvasatunkból kivesszük a vallási horizontot.

Érdemes a szereplők által felépített rendszert a szöveg megközelítésének alapjává tenni, azaz a szereplőket kellene sorra vennünk: kik szerepelnek az *Ali Baba és a negyven rabló* című mesében? Természetesen a címszereplők – Ali Baba és a 40 rabló és a vezérük, akinek a funkciójára még kitérünk –, valamint mellettük Mardzsána, a szépséges és felettebb okos rabszolgány; Abdullah, Ali Baba szolgálója; Mohammed, Ali Baba fia; Kászim, Ali Baba testvére és feleségeik. De ne feledkezzünk meg még egy szereplőről, aki a történet egész cselekményében

jelen van, nevét többször említik, bár személye nem jelenik meg testi valójában, és látszólag ugyan, de a cselekménybonyolításban sem vesz részt. Ő a szöveg Allah nevű szereplője, aki a háttérbe szorul, őrá csak hivatkoznak, személyesen nem mutatkozik, de mindannyian ismerik. Allah személye számunkra minden más előforduló figurával egyenrangú személy, az ő tekintetében sem érvényesülhet a mohamedán kultúrának a külső kontextuális hatása, csak a szöveg belső szerkesztettsége az, ami számunkra az elemzés szempontjából most meghatározó.

Allah szerepe

A szöveg belső szerkesztettségében, a mesemondás tekintetében az Allah nevű szereplő helyzete megkülönböztetett figyelemben részesül. A történetből kibontakozó két ellentétes szereplőtábornak mindegyike ismeri ezt az alakot – Allahot –, hivatkoznak is rá igen gyakran. Allah a „közös ismerős”, akinek nemcsak az ismertsége a figyelemfelkeltő, hanem a mesemondás tekintetében elfoglalt helyzete is. A szövegben a legelőször említett szereplő Allah, aki már a történet kezdetén, az első mondatban, centrális pozícióba kerül, omnipotens karaktert kap: „*Azt mesélik – de Allah jobban tudja, mert kifürkészhetetlen az ő útja ...*”² – indító sorban érezhető, hogy kiemelt jelentőségű az ő alakja. Már a mesemondás tekintetében is meghatározóvá válik Allah, a mesemondó személyének a szintjére kerül (vagy annál is feljebb?), és mindemellett a szereplők mindegyike is hivatkozik rá a történet (minden) egyes szakaszában. Allah alakja olyan lesz a mesében, aki a mese lényegi funkciójában, a mese elmesélésében a legnagyobb kompetenciával rendelkezne, de valami okból kifolyólag nem veszi fel a narrátor szerepét, hanem csak utalások, említések, hivatkozások szintjén szerepel a mesében, de maga nem mesél.

Az Allah nevű szereplő személye a recepció szempontjából is kiemelkedő jelentőséggel rendelkezik. Az elbeszélői keretben, a mesemondás szempontjából kijelölődik egy elem – Allah –, aki mindent jobban tud, még a mesemondót is felülmúlja. (Pontosabban: a mesemondókat, hiszen a későbbiekben mások is átveszik vagy bitorolni igyekeznek a mesemondói státuszt.) Az olvasó önkéntelenül is odafigyel erre a névre, így a cselekmény nyomon követésekor is „felkapja fejét” nevének minden említésekor, merthogy annak mindentudása miatt mintegy tőle várja a megoldást. Csakhogy a szöveg elbeszélésében Allah csak mindent-tudásával emelkedik ki, aktivitásával egyáltalán nem. Ezért jelenléte

² Az idézetek forrása: *Ali Baba és a negyven rabló*. In.: *Az Ezeregyéjszaka meséi*. (Ford.: HONTI Rezső) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1977.

zavaró is, mert folyamatosan hivatkoznak rá anélkül, hogy Allah döntésre vinné a dolgokat. Így az olvasói oknyomozásban Allah személye megmarad mindentudónak, de funkciója – egyelőre még – definiálatlan.

A mese szerkezete, elemzése

Vizsgáljuk meg vázlatosan az *Ali Baba és a negyven rabló* szerkezetét! Főbb pontokba foglalva tekintsük végig a szöveg meghatározó szerkezeti egységeit, cselekményének főbb csomópontjait! Általánosságban elmondható, hogy a mese cselekménybonyolítása folyamatosan fenntartja az érdeklődést: fordulatokban gazdag, több izgalmas jelenetet is felmutat. Egyenes vonalú a szerkesztettsége, fellelhető benne konfliktus, bonyodalom, megoldás, de mindez színes cselekményelemekkel. De nézzük meg most vázlatosan a történet főbb elemeit!

Szükséges nulladik pontként a mese elbeszéléséből kiemelni a történet indítását, ahol az Allah nevű szereplő – a már említett módon – az elbeszélés tekintetében központi szerephez helyeződik.

Alapszituáció:

Ali Baba a hegyekben találja meg munkáját, favágásból él – mindeközben „**Allahot³ magasztalta és dicsérte**”.

Ali Baba meglátja a rablókat, akik egy titkos barlangajtóhoz mennek, meghallja a vasajtó jelszavát is, ahová ő is behatol – közben így szól: „**Nincs másutt erő és nincs hatalom, csak a felséges és magasztos Allah kezében!**”

Ali Baba testvére Kászim elindul, hogy ő is felkutassa az öccsétől hallott barlangot – teszi ezt ezekkel a szavakkal: „**Holnap reggel, ha Allah is úgy akarja, elindulok a hegységbe, és még sokkal több arannyal térek vissza hozzád, mint amennyit az öcsém hozott.**”

Konfliktus:

A rablók tetten érik Kászimot a barlangnál, megölik és felnégyelik – és közben így szólnak: „**Magasztaltassék Allah, aki megszabadított bennünket ettől az átkozott gazembertől!**”

Ali Baba elindul felkutatni legyilkolt testvérét – „**Allah védjen, minden rossz elmúljon, és ő bajunkban ellenünk ne forduljon!**”

Bonyodalom:

Ali Baba testvérenek holttestét ügyesen összevarrják, majd elhunytát természetes halálnak álcázzák – **Allah** nevének említése több alkalommal történik.

A rablók bosszút esküsznek – mondja a rablóvezér: „**Lehet, hogy így nyomára**

³ A félkövér kiemelések tőlem. (H. M.)

akadtok ellenségünknek, és Allah az utatokra vezeti."

Tetőpont(ok):

Mardzsána többszörösen is megmenti urát – Ali Babának a következőképpen meséli történetét: „*Mert nagy veszélyből menekültél meg ma éjszaka, és Allah tiszta szíved kedvéért megőrzött a pusztulástól és a csúfos haláltól, téged meg a tieidet. Azok pedig, akik neked vermet ástak, maguk estek bele Allah szent akaratából.*”

Az életben maradt rablóvezér bosszút tervel – „*(...) a mindenható és dicsőséges Allah azért hagyott életben, hogy a bosszút végrehajtsam, s ne maradjon szégyen rajtam (...) Amit sok ember segítségével el nem értem, most Allah segítségével magam fogom véghezvinni!*”

Megoldás:

(10) Mardzsána ismét megmenti – megölve a Rablóvezért⁴ is – Ali Babát – „*A tört meggillantva pedig tisztán látták, hogy Allah halálos veszélytől és keserves halál küszöbéről rántotta őket vissza szolgájuk, Mardzsána keze által.*”

A felvázolt cselekményszerkezetből látszik, hogy annak a meghatározó pontjaiban Allahra mindig hivatkoznak, rendszeresen előkerül a neve. Minden órá való hivatkozás magában hordozza az Allah nevét említő figura függő státuszát Allahtól. Allah a hivatkozásokban mindig cselekvőként, meghatározó tagként szerepel, úgy mint: ha Allah is akarja, Allah véd, segít stb. Így felírhatunk egy matematikai összefüggést a szereplőkre: $Sz=f(A)$, ahol Sz =Szereplő, A =Allah. Azaz: a Szereplőket Allah függvényében kell értelmeznünk. Mindehhez viszont azt is hozzá kell tennünk, hogy Allah természetesen egy változó, hiszen az ő függvényében alakul a Szereplők helyzete is. Az A (Allah) mindenféle értéket felvehet, bármelyik oldalt támogathatja, előjelektől függetlenül. Természetesen a felvett értékei meghatározzák az Sz (Szereplők) koordinátabeli helyzetét is, a történet végkimenetelét. Allah egy ismeretlen, mert viselkedése nem prognosztizálható, de az összefüggésben a Szereplők programozni kívánják Allah viselkedését.

Fel kell hívni a figyelmet Allah nevének említései kapcsán arra, miszerint nagyon fontos az a tartalmi elem, hogy hol, milyen helyzetben emlegetik Allahot. Megállapítható, hogy neve mindig akkor kerül előtérbe, amikor a cselekmény elbeszélésében, a történetben valamilyen fordulat lenne aktuális, amikor valamilyen változás bekövetkezte van kilátásban. Allah neve mindig valamilyen akcióhoz köthető. Dikcióban nem kerül elő Allah neve, legfeljebb csak közvetetten, egy akcióhoz, cselekményes részhez kapcsolódóan, ekkor anaforikus (visszaul a

⁴ Tudatosan használom a Rablóvezérre a nagy kezdőbetűt, hiszen szerepe jelentős, így hangsúlyoznám egyediségét, egyenrangúságát a többi szereplővel.

megtörtént, elvégzett cselekményre) vagy kataforikus (előrevetíti a bekövetkezendő eseményeket) szerepe van.

Le kell szögeznünk, hogy a mesében a különböző jelölőelemek egyértelműek, a cselekménybonyolítás jól szervezett, a mese műfajának megfelel. Nincsenek értelmezési problémák a mese cselekményét illetően, a szemantikai részt nézve akár didaktikusan is egyértelmű a mese szövege. Viszont a cselekménymondás, a cselekmény elbeszélése már nem ilyen egyértelmű, amely abból fakad, hogy a szereplők érdekcsoportjai nincsenek az elbeszélés szempontjából abszolutizálva, nincs meg a romantikus érték kiválasztás a jó szereplő oldalán. Az elbeszélés semleges jelleget vesz fel, nem deklarálja, hogy a rablóknak kellene mindenképpen pusztulniuk. (Talán egy jól szerkesztett narrációval szemben ez elvárásunk is lehet, bár itt a külső kontextus elbeszélője (aki mesél) szubjektív tényezőnek számít.) Mindennek oka egy feszítő elem, egy szereplő: ez Allah, mert a hozzá való viszonyulás minden szereplő esetében azonos. Látható a mese szerkezetéből, hogy két csoport áll egymással szemben: Ali Baba köre és a Rablóvezér köre. Ugyanakkor mindkét társaság ugyanolyan hangsúllyal emlegeti Allah nevét, mint ahogy az az idézetekből is kiderül: feladatuk elvégzéséhez oltalmat, segítséget kérnek, várnak Allahtól, az ő kezébe helyezik egész életüket, őt tartják mindenek tudójának. Miből fakad ez a recepció számára hatalmasnak tűnő naivitás (ha ugyan ez naivitás), ahol mindkét világ ugyanúgy tekint egy szereplőre, és ez a szereplő sem választ az előbbiekből?

Érdemes ebből a szempontból megvizsgálni a szöveget, hogy abban Allahnak milyen szerepe van, a cselekménynek mennyire lehet az ő személye a mozgatórugója? Különbséget tesz-e Allah az egyes szereplők között?

Ha a címet vizsgáljuk, láthatjuk, hogy abban már eleve kijelölődik egy negatív sztereotípiát: Ali Baba áll az egyik oldalon (akiről természetesen megtudjuk, hogy ő nem rabló), valamint vele szemben szám szerint negyven ember (+ a rablóvezér!), akik már megnevezésük révén is – rabló – eleve a gonosz szerepét játsszák a történetben. Mindez a jelentéstársítás az előítéleteinkben gyökerezik, hiszen a rabló csak rossz ember lehet.⁵ De itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy léteztek a történelemben olyan legendás rabló-figurák is, akik határozottan pozitív szerepkörrel rendelkeztek, gondoljunk itt Robin Hoodra, Rózsa Sándorra. Ezt a

⁵ Ali Baba nevéhez önkéntelenül is hozzákapcsolódik a gyermeki ártatlanság képze, hiszen a 'baba' hangalak asszociálja ezt a jelentésegységet, tehát mintha Ali Baba már eleve naiv és ártatlan lenne. Ez nyilván csak véletlen, és csak a magyar olvasó számára érdekesen játékos elem a mesében. A jelen értelmezésben nem is lehet szempont, hiszen a nyelvi elemzést kizártuk.

preszuppozicionált olvasatot, hogy a rablók csak gonosz, kegyetlen rablógyilkosok lehetnek, a szöveg narrációs stratégiája nem támasztja alá, hiszen abban mind Ali Baba köre, mind pedig a Rablóvezér társasága ugyanolyan viszonyban van a mese központi szereplőjével, Allahhal, ugyanolyan tulajdonságokkal, ugyanolyan súllyal emlegetik Allah alakját. A rablókhoz kapcsolódó negatív képet rombolhatja szét a szöveg indításakor bemutatott kincses raktár, amelynek az eredete felettébb bizonytalan. Amikor Ali Baba bejut a barlangba a kincsek közé, a következőkön elmélkedik (Hangsúlyozzuk: Ali Baba gondolatait olvassuk!): *„Elgondolta magában, hogy még sok nap, sőt több esztendő sem lett volna elegendő arra, hogy ezek a rablók ilyen csodálatos kincseket összehordjanak, vagy még csak egy kis részét is felhalmozzák.”* – indul Ali Baba racionális filozofálása a töméntelen mennyiségű kincs láttán. *„Ennek a kincsnek már régen itt kellett lennie, mielőtt a rablók ráakadtak, és egészen bizonyos, hogy nem becsületes és törvényes úton jutottak hozzá.”* – de honnan tudja ez utóbbit Ali Baba? Itt pusztán a címszereplő mond ítéletet a többi szereplőről, akik viszont narrációs szempontból övele egyenrangúak: ugyanolyan a viszonyuk a rablóknak Allahhoz, mint Ali Babának, mindkét érdekszféra ugyanúgy közelíti az elbeszélés szempontjából kulcspozícióban lévő szereplőt. Ali Baba a szöveg elején prejudikál, amely az olvasás későbbi szakaszában irányítja a befogadó gondolatait is, holott az elbeszélés technikája nem értékkiválasztó egyik társaság tekintetében sem. Ezért olvasatunkban ezt az előzetes ítéletalkotást kell szétrombolnunk, hogy megérthessük a szereplők egyenrangú, polifonikus helyzetét.

A szövegben a rablók feltételezhetően tényleg rablók, hiszen erre van is két utalás a mesében: egyszer, amikor Kászimot megtalálják, éppen egy kifosztott kereskedőkaraván kincseivel térnek a barlanghoz, illetve a Rablóvezér is úgy beszél az embereiről, hogy azok máshoz sem értenek mint a rabláshoz. No de a konfliktus a szövegben a két kör között nem a „mesterségek” közötti konfrontációból fakad, hanem a mese strukturálisan funkcionális pólusait hivatott csak betölteni egyrészt a rablóbanda, másrészt Ali Baba háznépe. Ali Baba favágó foglalkozása sem releváns a történetben. Olvasatunkban a foglalkozásokhoz társadalmilag hozzárendelt presztízsértékektől el kell vonatkoztatnunk. Amennyiben ezt nem tesszük meg, erősen kirajzolódhat a szövegnek egy marxista interpretációja, ahol a burzsoá rablók a mese végére elnyerik méltó büntetésüket, de még Ali Baba gazdag testvére is meglakol azért, mert irigy és tehetős volt, Ali Baba pedig mint a proletariátus képviselője, aki nagyon szegény volt, és fizikai munkával tartotta el magát, rendelkezhet a rablók kincsével. Ekkor meglehetősen didaktikussá válik a mese értelmezése, amelyben a retorikai elemek esztétikuma nem érvényesülhet, hiszen

egy kezdetektől determinált, marxi realizmust olvashatunk a szövegben.⁶

A történet cselekményének alakításában, bonyolításában mindkét oldal egyenrangú. A cselekmény lényegi része Kászim halálával kezdődik, amikor is mindkét érdekszféra megpróbálja irányítani a cselekményt, saját malmára hajtani a vizet, és ugyanolyan helyzetekben, egymással szöges ellentétben emlegetik a mese omnipotens figuráját, Allahot. A két kör minden tekintetben ellentéte egymást: Ali Baba, a címszereplő inkább inaktív, csakúgy mint a negyven rabló, nem tudunk meg róluk sokat, csak két rablóról, akik cselekedeteikkel mintegy kiegyenlítik a mese elején még cselekvő Ali baba tetteit. Ali baba cselekvő magatartása bátyja haláláig tart, ettől a ponttól kiadja kezéből az irányítást – ha ugyan eddig ő vezetett –, és Mardzsána kezébe helyezi. Ali baba így szólt, amikor megtalálta testvére felnagyelt tetemét: *„Nincs másutt erő és nincs hatalom, csak a felséges és magasztos Allah kezében! Ő teremtett minket, és hozzá térünk vissza. Senki nem kerülheti, amit a végzet számára előírt. Amit titokban elrendelt a sors, az beteljesedik.”* – és itt kezdődik igazán a cselekmény. Ali Baba köréből inkább Mardzsána az, aki aktív, cselekvő, a rablók közül pedig a Rablóvezér. Közös kettejükben – bár ez inkább egy látens vonás –, hogy a címbe nem szerepelnek, hiszen rablóból is, a rablóvezérrel együtt, 41 van, és nem 40, Mardzsána pedig szintúgy csak később bukkan fel a mesében, mint rabszolganő.

Érdeemes itt a szereplők strukturális modelljét⁷ felvázolni, arról néhány megállapítást tenni és kiegészíteni. A modell lényegesebb elemeit kiragadva beszélhetünk *adóról* és *kapóról*, valamint *segítőtársról* és *ellenfélről*. Ezekhez a szerepekhez hozzárendelhetők a konkrét figurák is, de utána ennek a szereptársításnak a kritikáját kell adnunk. Az adó az, aki útnak indít, aki megindítja az eseménysort – Allah; a kapó a mese hőse – Ali Baba; a segítőtárs Mardzsána; az ellenfél a Rablóvezér. Az egyes szerepeknek különböző modalitások felelnek meg. Így az adó és kapó között a *tudni*, a segítőtárs és az ellenfél között a *képesnek lenni* modalitás a meghatározó. Ez a tézis elfogadható, hiszen Ali Baba Allah kezéből „kapja”, és annak kezébe is „adja” a későbbi eseményeket, történéseket. Mardzsána és a Rablóvezér viszont már az aktív, cselekvő figura a mesében, ők próbálják a kompetenciájukat egymással szemben érvényesíteni.

Már ebben a strukturális elrendezésben is megbújik az értékítélet, holott a

⁶ Nyilván ezt az értelmezést sem lehet elvetni, sőt, megállapíthatjuk, hogy sok mesének lehet ilyen jellegű értelmezése, amely a mesék strukturális elemeiből szükségszerűen következik is.

⁷ MELETYINSZKIJ, J. M.: *A mese strukturális-tipológiai kutatása*. In.: PROPP, V. J.: *A mese morfológiája*. Osiris Kiadó, Budapest. 1999. (170.)

szerkezeti leírásnak éppen az értékmentességet kellene hangsúlyoznia. Az *ellenfél* megjelölés negatív sztereotípiát képez, holott mi éppen ennek az értékképzését kívánnánk megszüntetni. A fenti strukturális elrendezést módosítja az a tény, hogy a szerepek funkciói, főleg a tudás funkciója, nemcsak egy szereplőhöz kapcsolódnak. A tudásért az ellenfél is ugyanúgy síkra száll, mint az előzetesen pozitívnak titulált szereplőcsoport. Minden szereplő ugyanúgy törekszik arra, hogy Allahhal kapcsolatot létesítsen, hogy az allahi kontextust a magáénak tudja, tájékozódni tudjon abban. Allah tudása jelenti a vonatkozási horizontot, ennek ismerete hatalmi tényezőnek számít.

Mardzsána és a Rablóvezér jelentik a történet egyenrangú és aktív szereplőit, akik mindketten Allah segítségével megpróbálják irányítani a történetet – a *történet szövegét*, azt a szöveget, amelynek Allah *már tudja* a végét, de *még most írja* a szövegét. Allah szövegbeli kompetenciáját akarják a szereplők utolérni vagy birtokolni. Ez a metatézis igen határozottan érvényesül a szövegben, ahol a szöveg elején kijelölt szereplőt, a szöveg/történet mindentud(hat)óját úgy említi a két fél, ahogy az általa eltervezett történet/szöveg azt megkívánja. Mivel Allah tudja legjobban a történetet, ő lehet az, aki úgy formálja az egészet, ahogy az az egyik-másik félnek kívánatos lehet. Így az Allah-féle szöveget birtokolni kívánó szereplők úgy írják-olvassák Allah szövegét, ahogy számukra előnyösebb volna. Az eddig még titkos és csak Allah által birtokolt szöveg írása-olvasása az ő feladatuk (Ld.: Ali Baba fenti idézete), ezért megpróbálnak egymás mellett *elírni*. A titkos szöveg hordozóját kívánják mindketten megkönyékezni, bízva abban, hogy az övék alkotja a helyes olvasatát a meg nem írt vagy írásban lévő (vagy éppen titkos) szövegnek. Ezért Mardzsána megtévesztő lépése (összevarratja Kászim felnégyelt holttestét), valamint a Rablóvezér bosszújának minden mozzanata konstruktív feladat egyrészről: mindketten megpróbálnak írni egy történetet, amit a másik olvasni, dekódolni próbál; másrészről pedig destruktív, hiszen Mardzsána próbálja összezavarni a rablók jeleit, vagy olvashatatlanná tenni az általuk „megírt/újraírt” útvonalat.

Kászim halála után Mardzsána a tetemet egy foltozóvargával varratja össze, akit titkos utakon ura házához vezet, ezzel konstruktív feladatot végez: teremt egy „labirintust”, amit majd a rablók is be fognak járni. Mindemellett megrendezi Kászim természetes halálát is, félrevezetve a fűszerszám-kereskedőt és a halottmosókat is. A Mardzsána által felépített/megírt fiktív (szöveg)világot megpróbálja visszaolvasni a Rablóvezér két emberével, de az általuk tett jeleket Mardzsána összekeveri. A rablók nyomozása jelképes, hiszen a foltozóvargát ők bekötött szemmel visszavezetik a már egyszer megjárt, Mardzsána által tudatosan félrevezetett útvonalon: megfejtik a „titkosírást”.

Allah kifürkészhetetlen, titkos és mindenható szövegét próbálják rekonstruálni a rablók, csakhogy szinte minden esetben félreolvasnak. Végig, minden lépésükben mindketten nagyon határozottan gondolják, hogy biztosan birtokolják a szöveget, ők Allah történetének biztos olvasói. A végső bosszú alkalmával a Rablóvezér így szól: „*Allah a kezembe adta őket, ez már bizonyos és kétségtelen!*” Ezzel szemben Mardzsána szinte ugyanekkor: „*meg akarja ölni az uramat, de azt mégis aljasnak találja, hogy úgy tegye meg, hogy sőt evett vele. Ámde a magasztos Allah segítségével nem fogja a célját elérni, és nem fogja a tettét véghezvinni!*” Mindebből látszik, hogy Allah számára egyikük személye sem lehet értékesebb a másikinál, hanem a szembenálló felek szövegek feletti hatalma a meghatározó, hogy mennyire tudnak a mesélő pozíciójába helyezkedni. Nem Allah választ, hanem az Allah jelképezte, matematikailag egzaktan feltételezett Rend hagyja magát választani. Mindketten (Mardzsána és a Rablóvezér) birtokolni szeretnék a még a mesemondó által sem igazán⁸, hanem csak Allah által ismert szöveget. Ez retorikailag úgy valósul meg, hogy a szöveg szerencsésebb olvasatát Mardzsána végzi, aki nemcsak olvas, de mesél is. Mardzsána minden eseménysort újra elmesél gazdájának, ezzel legitimálja a szöveget, történetileg hitelessé teszi és sajátjaként kezeli, így önmagát is mesélő pozícióba helyezi. Ebben a helyzetben pedig közvetlenül Allah alá rendelődik Mardzsána, így a szöveg leghitelesebb tudójává válhat – Allah után. A Rablóvezér viszont nem ilyen „profi” író/olvasó. Ő kiengedi kezéből a vezérfonalat, hiszen két emberét küldte ki megkeresni Ali Baba házát, és az eseményeket csak velük mesélteti el, ő maga ezáltal veszít autoriter helyzetéből.

Összegzés

No de ki akkor a szöveg, a történet legjobb tudója? Nyilván egy olyan autoritás, aki mindenféle történet tudója lehet, egy olyan központi karakter, akinek nem a történetbeli hatalomgyakorlás a célja, hanem pusztán a történet virtuális megírása, a mesemondó hagyomány fenntartása, a szövegáramlás biztosítása. Ez a figura tud mindent, de szerepe éppen semleges mivoltából fakadóan az, hogy fenntartsa a feszültséget, ne engedje érvényesülni a preszuppozicionáló olvasatot. Azzal, hogy ez az autentikusnak aposztrofált forrás belehelyeződik a szövegbe, a mese egyik rejtett szereplőjévé válik, képes az olvasatnak semleges hatást kölcsönözni.

Ennek a narrációs stratégiának a célja lehet, hogy a történet különböző szövegeit lehetőség szerint kiegyenlítsse, ezáltal az egyenrangú felek között

⁸ A mesemondó is csak hivatkozik egy másik mesélőre, akitől ő maga is csak hallotta a történetet. Ezáltal kettős keretet teremtve elbizonytalanítja önmagát is, így Allah még magasabb reputációt kap.

határozottabban fenn tud maradni a feszültség a szövegben, nem rendelődik egyik szólam sem a másik alá, mindezzel a mese monologikus volta sem érvényesülhet. Metanyelvi szinten szövegbeli, szövegért folytatott hatalomharc az *Ali Baba és a negyven rabló* története Mardzsána és a rablóvezér között, ahol a narrációs elemek hatásai a felszín alatt érvényesülnek. Így megválaszolva a dolgozat elején feltett kérdést: azért hal meg a Rablóvezér társaival egyetemben, mert olvasói-elbeszélői-történetírói stratégiája nem tudta hathatósan megközelíteni az onnipotens történettudóét (Allahot), ellenben Mardzsánának ez jobban sikerült. Tehát haláluk semmi esetre sem azért következett be, mert Allah levette volna a kezét róluk, nem szerette volna őket kellőképpen, hanem a rablók saját narrációs impotenciája okozta vesztüket.

Talán a vizsgált szöveg recepciótörténete okozta azt a hatást, hogy Ali Babát eleve jónak, a rablókat, élükön a Rablóvezérrel, eredendően gonosznak titulálta. Remélhetőleg a fenti megközelítés közelebb vitt bennünket egy olyan olvasathoz, amelyben a megjelenített elemek narrációs funkciójuk révén a szöveg egészében elbizonytalanítják a történet végkimenetelét. Feltehetnénk a kérdést – jogosan –, hogy mennyiben univerzális ez az olvasat, érvényes-e az itt bemutatott elméleti konstrukció más meseszerű vagy történetében hangsúlyozottan narrációra igényt tartó szövegek esetében?

A vizsgált szöveg kétségtelenül specifikus, hiszen olvasatunkban nagyon határozott kulturális destrukciót kellett végrehajtani. Ennek jogosultságát talán egy kultúrhomogén elgondolással lehetne igazolni, amelyben érvényesülhet akár a proppi morfológiai meseelemzés is. Propp egy „ösmesét” keresett, azaz olyan szerkezeti elemeket kutatott különböző meséken, amelyek a mesék egyetemes összefonódottságát jelentenék. Ebben az elgondolásba beleillik az általunk elkövetett deszakralizáció, azaz megfosztottuk a mesét a mese fölé emelő, mitikus és misztikus elemektől, és pusztán a műfaji sajátosságokat tartottuk szemünk előtt. Az idegen kultúrkörből származó (műveletlen?) olvasó nem feltétlen tudja és talán nem is kell tudnia, hogy milyen konnotatív jelentése van az Allah névnek. És ebben az esetben csak olyan ismereteire hagyatkozhat a befogadó, amelyben az elbeszélés funkcionális elemei tudnak csak érvényesülni. Ekkor pedig már semmi nem támasztja alá azt a hagyományos elgondolást, hogy Allah olyan ítéletalkotó, döntésvégrehajtó figura, aki predesztinálná a történet végkimenetelét, és ezáltal feleslegessé tenné a kalandok, megpróbáltatások elbeszélésbeli sorozatát, hanem alakja éppen az izgalmak folyamatos fenntartását szolgálja.

Felhasznált irodalom:

- Ali baba és a negyven rabló. In.: Az Ezeregyéjszaka meséi. (Ford.: HONTI Rezső) (Az idézetek forrása) Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 1977.
- Ali Baba és a negyven rabló. In.: Az Ezeregyéjszaka meséi II. köt. (Ford.: PRILESZKY Csilla) Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. 2000.
- BÓKAY Antal: Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban. Osiris Kiadó, Budapest. 1997.
- BULGAKOV, Szergej: A tulajdonnév. (Ford.: BAGI Ibolya) In.: Helikon Irodalomtudományi Szemle. 1992. 3-4.
- ECO, Umberto: Hat séta a fikció erdejében. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1995.
- FOUCAULT, Michel: A szavak és a dolgok. Osiris Kiadó, Budapest. 2000.
- HONTI János: A mese világa. Pantheon Kiadás, Budapest. 1937.
- PETROLAY Margit: Könyv a meséről. Az emberiség emlékezete. Trezor Kiadó, Budapest. 1996.
- PROPP, Vlagyimir Jakovlevics: A mese morfológiája. Osiris-Századvég, Budapest. 1995.
- SIMON Róbert: Az Ezeregyéjszaka kialakulása. In.: Az Ezeregyéjszaka meséi VII. köt. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. 2000.
- WHITE, Hayden: A narrativitás értéke a valóság megjelenítésében. In.: WHITE, Hayden: A történelem terhe. Osiris Kiadó, Budapest. 1997.